

Mostovskojus pamanė, kad pateko į skerdyklos direktoriaus kabinetą, – greta gargia mirštantys gyvuliai, garuoja viduriai, krauju apsitąškę žmonės, o direktoriaus kabinete ramybė, kilimai, ir tik juodi telefono aparatai ant stalo byloja apie skerdyklos ryšį su šiuo kabinetu.

Priešas! Koks paprastas ir aiškus žodis. Vėl prisiminė Černecovą, – koks apgailėtinas likimas „šturm und drang“ epochoje. Užtat su baltomis pirštinėmis. Ir Mostovskojus žvilgtelėjo į savo delnus ir pirštus.

Kabineto gilumoje prasivėrė durys. Ir tuojau pat sugirgždėjo durys į koridorių, matyt, budėtojas uždarė jas, pamatęs, kad Lisas kabinete.

Mostovskojus stovėjo susiraukęs, laukė.

– Sveiki, – tyliai pratarė neaukštas žmogus su esesininko emblema ant pilko munduro rankovės.

Liso veide nebuvo nieko atstumiančio, ir todėl Michailui Sidorovičiui atrode ypač baisu žiūrėti į jį: nosis su kuprele, įdėmios tamsiai pilkos akys, aukšta kakta, blyškūs, įdubę skruostai, suteikiantys veidui darbininkiško asketizmo.

Lisas palaukė, kol Michailas Sidorovičius atsikosėjo, ir pasakė:

– Noriu pakalbėti su jumis.

– O aš nenoriu su jumis kalbėti, – atsakė Mostovskojus ir pašnairavo į tolimąjį kampą, iš kur turėjo pasirodyti Liso padėjėjai, – juodadarbiai budeliai, užvošiantys seniui antausį.

– Aš visiškai jus suprantu, – pasakė Lisas, – sėskitės.

Jis pasodino Mostovskojų į krėslą, atsisėdo greta.

Rusiškai jis kalbėjo bekūne, atvėsusių pelenų pilkumo kalba, kočia rašomos mokslo populiarinimo brošiūros.

– Jūs blogai jaučiatės?

Michailas Sidorovičius gūžtelėjo pečiais ir nieko neatsakė.

– Taip, taip, žinau. Nusiunčiau jums gydytoją, jis man sakė. Pažadinau jus naktį. Bet labai norėjau su jumis pasikalbėti.

„O kaipgi“, – pamanė Michailas Sidorovičius ir pasakė:

– Aš iškvieštas į apklausą. O kalbėtis mudviem nėra apie ką.

– Kodėl? – paklausė Lisas. – Jūs žiūrite į mano mundurą. Bet aš negimiau jį vilkėdamas. Vadas, partija siunčia, ir žmonės eina, partijos kareiviai. Aš visada partijoje buvau teoretikas, domiuosi filosofija, istorija, bet aš partijos narys. Argi kiekvienas jūsų NKVD darbuotojas mėgsta Lubianką?

Mostovskojus stebėjo Liso veidą ir pamanė, kad šį blyškų veidą aukšta kakta reikėtų nupiešti pačioje antropologinės lentelės apačioje, o evoliucija kils nuo jo į viršų ir pasieks gaurais apžėlusį neanderthalietį.

– Jeigu Centro komitetas jums duoda užduotį sustiprinti ČK darbą, ar galite atsisakyti? Padedate Hėgelį į šalį ir einate. Mes taip pat padėjome Hėgelį į šalį.

Michailas Sidorovičius pašnairavo į kalbantįjį, – keistai, šventvaigiškai skambėjo Hėgelio pavardė, tariama nešvariomis lūpomis... Sausakimšame tramvajuje prie jo prisigretino pavojingas, patyręs vagis ir užkalbino. Jis nesiklausytų jo – tik stebėtų rankas, štai blykstelės skustuvos, brūkštelės per akis.

O Lisas pakėlė delnus, pažvelgė į juos, pasakė:

– Mūsų rankos kaip ir jūsų mėgsta didelius darbus, nebijo purvo.

Michailas Sidorovičius susiraukė, tokie nemalonūs jam pasirodė judesiai ir žodžiai, pamėgdžijantys jį patį.

Lisas prakalbo greitai, gyvai, tarsi jau anksčiau būtų kalbėjęsis su Mostovskojumi, ir dabar džiaugėsi, kad gali užbaigti nutrauktą, nebaigtą pokalbį.

– Prireiktų dvidešimt skrydžio valandų ir jūs sėdite krėse sovietų mieste Magadane, savo kabinete. Pas mus – jūs savo namuose, bet jums nepasisėkė. Man labai skaudu, kai jūsų propaganda kartu su plutokratijos propaganda pradeda rašyti apie partinę justiciją.

Jis palingavo galva. Ir vėl pasipylė pribloškiantys, netikėti, baisūs ir kvaili žodžiai:

– Kai mes žiūrime vienas kitam į veidą, mes žvelgiame ne tik į nekenčiamą veidą, mes žvelgiame į veidrodį. Tai epochos tragedija. Argi jūs mumyse neatpažįstate savęs, savo valios? Argi jums pasaulis nėra jūsų valia, argi galima priversti jus suabejoti, sustabdyti?

Liso veidas priartėjo prie Mostovskojaus.

– Suprantate mane? Aš prastai kalbu rusiškai, bet man labai norisi, kad jūs suprastumėte. Jums atrodo, jūs nekenčiate mūsų, bet taip tik atrodo: jūs nekenčiate savęs mumyse. Siaubinga, tiesa? Jūs suprantate?

Michailas Sidorovičius nusprendė tylėti. Lisas neįtrauks jo į pokalbį.

Bet akimirką jam pasirodė, kad žmogus, žvelgiantis jam į akis, nesirengia jo apgauti, o nuoširdžiai stengiasi, renka žodžius. Atrodė, jis skundėsi, prašė padėti išsiaiškinti tai, kas jį kankina.

Michailui Sidorovičiui pasidarė kankinamai negera. Atrodė, į širdį dilgtelėjo adata.

– Suprantate, suprantate? – greitai kalbėjo Lisas, ir jis jau nematė Mostovskojaus, buvo labai susijaudinęs. – Mes smogiame jūsų armijai, bet mes mušame save. Mūsų tankai pažeidė ne tik jūsų sienas, bet ir mūsų, mūsų tankų vikšrai traiško vokišką nacionalsocializmą. Baisu, kažkokia savižudybė sapne. Tai gali tragiškai mums baigtis. Suprantate? Jeigu mes nugalėsime! Mes, nugalėtojai, liksime be jūsų, vieni prieš svetimą pasaulį, kuris mūsų nekenčia.

Šio žmogaus žodžius buvo lengva paneigti. O jo akys dar labiau priartėjo prie Mostovskojaus. Bet buvo kažkas dar bjauriau, pavojingiau, nei patyrusio esesininko provokatoriaus žodžiai. Buvo tai, kas kartais tai nedrąsiai, tai piktai sukrušdavo Mostovskojaus sieloje ir prote. Tai buvo bjaurios ir purvinos abejonės, kurias Mostovskojus aptikdavo ne kitų žodžiuose, o savo sieloje.

Štai žmogus bijo ligos, piktybinio auglio, jis nesilanko pas gydytoją, stengiasi nepastebėti savo negalavimų, vengia pokalbių su artimaisiais apie ligas. Ir štai jam sako: „Sakykite, ar jūs jaučiate tokius skausmus, įprastai rytais, dažniausiai po to, kai... taip, taip...“

– Jūs suprantate mane, mokytojau? – paklausė Lisas. – Vienas vokiečių, jūs gerai žinote jo protingą darbą, pasakė, kad viso Napoleono gyvenimo tragedija buvo ta, kad jis išreiškė Anglijos dvasią ir kaip tik Anglija buvo jo mirtinas priešas.

„Ak, geriau jau iš karto imtų talžyti snukį, – pamanė Michailas Sidorovičius ir suprato: – A, čia jis apie Špenglerį.“

Lisas užsirūkė, ištiesė portsigarą Mostovskojui.

Michailas Sidorovičius pasakė pabrėždamas žodžius:

– Aš nenoriu.

Jam tapo ramiau, kai pamanė, kad visi žandarai pasaulyje, ir tie, kurie jį tardė prieš keturiasdešimt metų, ir šis, kalbantis apie Hėgelį ir Špenglerį, naudojasi tuo pačiu idiotišku triuku: vaišina suimtąjį papirosais. Taip, matyt, tai dėl sugadintų nervų, dėl netikėtumo – tikėjosi mušimo, ir staiga kvailas, bjaurus pokalbis. Bet juk ir kai kurie caro žandarai nusimanė apie politiką, o tarp jų buvo ir iš tiesų išsilavinusių žmonių, vienas net „Kapitalą“ studijavo. Bet štai kas įdomu – ar nutikdavo taip žandarui, studijavusiam Marksą, – staiga kažkur gilumoje sukruta mintis: o gal Marksas teisus? Ką tuomet išgyvendavo žandaras? Pasibjaurėjimą, siaubą dėl savo abejonės? Na, bet kokiu atveju,

žandaras netapdavo revoliucionieriumi. Jis sutrypdavo savo abejonę, likdavo žandaras... O juk aš, juk aš taip pat trypiu savo abejones. Bet juk aš, aš juk lieku revoliucionierius.

O Lisas, nepastebėjęs, kad Mostovskojus atsisakė cigaretės, sumurmėjo:

– Taip, taip, prašom, teisingai, labai geras tabakas, – uždarė portsigarą ir visiškai nusiminė. – Kodėl jus taip stebina mano šnekos? Jūs laukėte kitokio pokalbio? Argi pas jus Lubiankoje nėra išsilavinusių žmonių? Tokių, kurie galėtų pasikalbėti su akademiku Pavlovu, su Oldenburgu? Bet jie turi tikslą. O aš neturiu slapto tikslo. Garbės žodis. Mane kankina tai, kas kankina jus.

Jis nusišypsojo, pridūrė:

– Gestapininko garbės žodis, o tai ne juokai.

Michailas Sidorovičius kartojo pats sau: „Tylėti, svarbiausia – tylėti, nesivelti į pokalbį, neprieštarauti.“

Lisas vėl kalbėjo, ir vėl atrodė, kad jis užmiršo Mostovskojų.

– Du poliai! Žinoma, taip! Jeigu tai nebūtų visiškai teisinga, nebūtų mūsų siaubingo karo. Mes jūsų mirtini priešai, taip, taip. Bet mūsų pergalė – tai jūsų pergalė. Suprantate? O jeigu nugalėsime jus, tai mes ir žūsime, ir liksime gyvi jūsų pergalėje. Tai kaip paradoksas: pralaimėję karą, mes laimėsime karą, mes vystysimės kita forma, bet esmė liks ta pati.

Kodėl šis visagalis Lisas, užuot žiūrėjęs trofėjinius kino filmus, gėręs degtinę, rašęs ataskaitą Himleriui, skaitęs knygas apie gėlininkystę, skaitinėjęs dukters laiškus, užuot išdykavęs su jaunomis mergaitėmis, atrinktomis iš eilinio ešelono, arba išgėręs vaistų, gerinančių medžiagų apykaitą ir miegojęs savo erdviame miegamajame, išsikvietė naktį seną, lagerio dvoką persisunkusį rusą bolševiką?

Ką jis sumanė? Kodėl jis slepia savo kėslus, ką nori išgauti?

Dabar Michailo Sidorovičiaus negąsdino kankinimai. Baisu buvo galvoti, – o jeigu nemeluoja, jeigu kalba nuoširdžiai. Tiesiog žmogus įsinorėjo pasikalbėti.

Kokia bjauri mintis: juodu abu ligoniai, abu iškankinti tos pačios ligos, tik vienas neišlaikė ir kalba, dalijasi, o antrasis tyli, slepiasi, bet klausosi, klausosi.

O Lisas, tarsi galiausiai atsakytų į nebylų Mostovskojaus klausimą, atvertė ant stalo gulintį aplanką ir bjaurėdamasis, dviem pirštais išėmė

pluoštelį lapų. Ir Mostovskojus iš karto juos atpažino, – tai buvo Ikonikovo keverzonės.

Lisas, matyt, tikėjosi, kad, staiga pamatęs šiuos Ikonikovo pakištus popierius, Mostovskojus sutriks...

Bet Michailas Sidorovičius nesutriko. Jis žiūrėjo į Ikonikovo parašytus lapus beveik džiaugsmingai: viskas pasidarė aišku, idiotiškai grubu ir paprasta, kaip visada būdavo per policijos tardymus.

Lisas pristūmė prie stalo krašto Ikonikovo keverzones, paskui vėl prisitraukė rankraštį.

Jis staiga prabilo vokiškai:

– Matote, tai rado pas jus per kratą. Jau iš pirmų žodžių supratau, kad šis niekalas ne jūsų rašytas, nors ir nepažįstu jūsų braižo.

Mostovskojus tylėjo.

Lisas pabarbeno pirštu per popierius kviesdamas, – draugiškai, atkakliai, geranoriškai.

Bet Mostovskojus tylėjo.

– Aš suklydau? – nustebę paklausė Lisas. – Ne! Nesuklydau. Ir jums, ir mums vienodai bjauru tai, kas čia parašyta. Jūs ir mes stovime drauge, o kitoje pusėje štai ši bjaurastis! – ir jis parodė į Ikonikovo popierius.

– Nagi, nagi, – greitai ir piktai prašneko Mostovskojus, – kalbėkim iš esmės. Šitie popieriai? Taip, taip, jie surasti pas mane. Norite žinoti, kas juos perdavė? Ne jūsų reikalas. Galbūt aš pats tai parašiau. Galbūt jūs liepėte savo agentui nepastebimai įkišti man po čiužiniu. Aišku?

Akimirką pasirodė, kad Lisas priims iššūkį, pašėls, sušuks: „Turiu priemonių priversti jus kalbėti!“

Mostovskojus taip norėjo, kad tai įvyktų, taip viskas būtų papras-ta ir lengva. Koks paprastas ir aiškus žodis: priešas.

Bet Lisas pasakė:

– Kas čia tie apgailėtini popieriai? Ar ne vis tiek, kas juos parašė? Aš žinau: ne jūs ir ne aš. Kaip man liūdna. Pagalvokite! Kas mūsų lageriuose, jei nėra karo, jei nėra karo belaisvių? Mūsų lageriuose, jeigu nėra karo, sėdi partijos priešai, liaudies priešai. Jums pažįstami žmonės, jie sėdi ir jūsų lageriuose. Ir jeigu ramiu, taikiu metu mūsų Imperijos saugumo valdyba į vokišką sistemą įtrauks jūsų kalinius, mes jų nepaleisime, jūsų kontingentas – tai mūsų kontingentas.

Jis nusišypsojo.

– Tuos vokiečių komunistus, kuriuos mes pasodinome į lagerį, jūs taip pat pasodinote į lagerį trisdešimt septintaisiais metais. Ježovas juos pasodino, ir reichsfiureris Himleris juos pasodino... Būkite hėgelininkas, mokytojau.

Jis mirktelėjo Mostovskojui:

– Maniau, jūsų lageriuose užsienio kalbų mokėjimas jums praversių ne mažiau nei mūsiškiuose. Šiandien jus gąsdina mūsų neapykanta judaizmui. Galbūt rytoj jūs perimsite mūsų patirtį. O poryt mes tapsime atlaidesni. Aš įveikiau ilgą kelią, ir mane vedė didis žmogus. Jūs taip pat vedė didis žmogus, jūs taip pat įveikėte ilgą, sunkų kelią. Jūs tikėjote, kad Bucharinas provokatorius? Tiktai didis žmogus galėjo vesti šiuo keliu. Aš taip pat pažinojau Remą, tikėjau juo. Bet taip reikia. Ir štai kas mane kankina: jūsų teroras nužudė milijonus žmonių, ir tiktai mes, vokiečiai, visame pasaulyje supratome: taip reikia! Visiškai teisingai! Supraskite, kaip aš suprantu. Šis karas turėtų jus kraupinti. Napoleonas neturėjo kariauti prieš Angliją.

Mostovskojų pribloškė nauja mintis. Jis net prisimerkė, – ar dėl plieskiančios į akis šviesos, ar norėjosi atsikratyti šios kankinančios minties. Juk jo abejonės, galbūt, nebuvo silpnumo, bejėgiškumo, nešvankios dviveidystės, nuovargio, netikėjimo ženklas. Galbūt šios dvejonės, kartais nedrąsiai, kartais piktai staiga apimančios jį, ir buvo pats sąžiningiausias, tauriausias dalykas jame. O jis trypė jas, stūmė nuo savęs, nekentė. Galbūt kaip tik jose ir yra revoliucinės tiesos grūdai? Jose laisvės dinamitas!

Kad atstumtų Lisą, jo slidžius, lipnius pirštus, tereikia liautis neapkęsti Černecovo, liautis niekinti puskvaišį Ikonikovą! Bet ne, ne, dar daugiau! Reikia atsakyti to, kuo gyveno visą gyvenimą, pasmerkti tai, ką gynė ir teisingai...

Bet ne, ne, dar daugiau! Ne pasmerkti, o visa sielos jėga, visa savo revoliucine aistra neapkęsti – lagerių, Lubiankos, kruvinojo Ježovo, Jegodos, Berijos! Bet per mažai, – ir Stalino, jo diktatūros!

Bet ne, ne, dar daugiau! Reikia pasmerkti Leniną! Bedugnės kraštas!

Štai ji, Liso pergalė, pergalė ne tame kare, kuris vyko kautynių laukuose, o tame, kuris sklidinas gyvatės nuodų, be šūvių vykstančiame kare, kurį dabar prieš jį kariavo gestapininkas.

Atrodė, kad jį tuojau apims beprotybė. Ir staiga jis lengvai ir džiaugsmingai atsiduso. Mintis, akimirksnį jį pakraupinusi ir apaki-

nusi, virto dulkėmis, atrodė menka ir juokinga. Haliucinacija tęsėsi keletą sekundžių. Bet nejaugi net sekundei, sekundės daliai jis galėjo rimtai suabejoti didžiojo reikalo teisingumu?

Lisas pažvelgė į jį, pajudino lūpas, vėl kalbėjo:

– Į mus šiandien žvelgia su siaubu, o į jus su meile ir viltimi? Patikėkite, kas į mus žvelgia su siaubu – ir į jus žvelgia su siaubu.

Dabar Michailui Sidorovičiui jau niekas nebuvo baisu. Dabar jis žinojo savo abejonių kainą. Ne į pelkę jos traukė jį, o į bedugnę!

Lisas paėmė į rankas Ikonikovo popierius.

– Kodėl jūs prasidedate su tokiais žmonėmis? Šis prakeiktas karas viską supainiojo, viską sumaišė. Ak, jeigu turėčiau galios išnarplioti šią painiavą.

Nėra painiavos, pone Lisai. Viskas aišku, viskas paprasta. Ne kartu su Ikonikovu ir Černecovu mes jus įveiksime. Mes pakankamai stiprūs, kad susidorotume ir su jumis, ir su jais.

Mostovskojus matė: Lisas įkūnija visa tai, kas tamsu, o atmatų duobės vienodai dvokia, visos nuolaužos, skiedros, sudaužytos plytos vienodos. Ne šiukšlėse reikia ieškoti skirtumų ir panašumų esmės, o statybininko sumanymuose, jo mintyse.

Ir pergalingas, džiugus pyktis jį apėmė ne tik Lisui ir Hitleriui, bet ir anglų karininkui bespalvėmis akimis, klausinėjusiam apie marksizmo kritiką, bjaurioms vienakio šnekoms, liurbiui šventikui, kuris pasirodė esąs policijos agentas. Kur, kur šie žmonės suras idiotų, kurie patikės, kad yra bent šešėlis panašumo tarp socialistinės valstybės ir fašistinės imperijos? Lisas, gestapininkas, vienintelis jų supuvusių produktų vartotojas. Šiomis akimirkomis Michailas Sidorovičius kaip niekada anksčiau suvokė vidinį fašizmo ir jo agentų ryšį.

O ar ne čia slypi Stalino genialumas, pamanė Michailas Sidorovičius: neapkęsdamas ir naikindamas tokius žmones, jis vienas matė slaptą fašizmo brolystę su fariziejais, melagingos laisvės skleidėjais. Ir ši mintis jam pasirodė tokia akivaizdi, kad jis panorė išsakyti ją Lisui, paaiškinti jo struktūros kvailumą. Bet jis tik šyptelėjo, jis senas lapinas, jis ne kvailys Goldenbergas, pliurpęs apie narodovolcų reikalus su teismo rūmų prokuroru.

Įsmeigęs akis tiesiai į Lisą, garsiai, – ko gero, jo balsą girdėjo už durų stovėjusi sargyba, – jis pasakė:

– Mano patarimas jums, negaiškite veltui laiko su manimi. Statykite mane prie sienos, iš karto pakarkite, nudobkite.

Lisas greitai pasakė:

– Niekas nenori jūsų nudobti. Prašau, nurimkite.

– Aš nesirūpinu, – linksmai atsakė Mostovskojus, – nesiruošiu rūpintis.

– Reikia, reikia susirūpinti! Tegul mano nemiga tampa jūsų nemiga. Kur, kur mūsų nesantaikos priežastis, negaliu jos suprasti... Adolfas Hitleris ne fiureris, o Štinesų ir Krupų liokajus? Jūs neturite privatinės nuosavybės? Fabrikai ir bankai priklauso liaudžiai? Jūs internacionalistai, o mes propaguojame rasinę neapykantą? Mes padėgėme, o jūs stengiatės užgesinti? Mūsų nekenčia, o į jūsų Stalingradą žmonija žvelgia su viltimi? Taip šnekama pas jus? Niekai! Nėra prarajos! Ji prasimanyta. Mes tos pačios esmės – partinės valstybės – forma. Mūsų kapitalistai ne šeiminkai. Valstybė nurodo jiems planą ir programą. Valstybė pasiima jų produkciją ir pelną. Jie gauna sau šešis procentus pelno – tai jų uždarbis. Jūsų partinė valstybė taip pat nurodo planą. Programą, pasiima produkciją. Tie, kuriuos jūs vadinate šeiminkais, darbininkais, – taip pat gauna uždarbį iš jūsų partinės valstybės.

Michailas Sidorovičius žiūrėjo į Lisą ir galvojo: „Nejaugi šie niekšiški paistalai bent akimirksniu sutrikdė mane? Nejaugi aš galėjau paspringti šiame nuodingo, dvokiančio purvo sraute?“

Lisas beviltiškai mostelėjo ranka.

– Ir virš mūsų liaudies valstybės raudona darbininkų vėliava, ir mes kviečiame nacionaliniam ir darbo žygdarbiui, ir vienybei, ir mes sakome: „Partija išreiškia vokiečio darbininko svajonę.“ Ir jūs sakote: „Liaudiškumas, darbas.“ Jūs, kaip ir mes, žinote: nacionalizmas – pagrindinė dvidešimtojo amžiaus jėga. Nacionalizmas – epochos dvasia! Socializmas vienoje šalyje – aukščiausia nacionalizmo išraiška!

Nematau mūsų nesantaikos priežasties! Bet genialus vokiečių tautos mokytojas ir vadas, mūsų tėvas, geriausias vokiečių motinų draugas, didysis ir išmintingasis strategas pradėjo šį karą. Bet aš tikiu Hitleriu! Tikiu, kad jūsų Stalino galvos neaptemdė įtūžis ir skausmas. Jis pro karo dūmus ir liepsnas mato tiesą. Jis pažįsta savo priešą. Pažįsta, pažįsta, net dabar, kai aptaria su juo karo prieš mus strategiją ir geria taurę į jo sveikatą. Žemėje yra du didūs revoliucionieriai: Stalinas ir mūsų vadas. Jų valia sukūrė nacionalinį valstybės socializmą. Man brolystė su jumis svarbesnė nei karas su jumis dėl erdvės rytuose. Mes sta-

tome du namus, jie turi stovėti greta. Man norisi, mokytojau, kad jūs pagyventumėte ramioje vienvėje ir pamąstytumėte, pamąstytumėte prieš kitą mūsų pokalbį.

– O kam? Kvaila! Beprasmiška! Absurdiška! – pasakė Mostovskojus. – Ir kam šis idiotiškas kreipinys „mokytojau“!

– O, jis ne idiotiškas, jūs ir aš turime suprasti: ateitis bus nulemta ne karo lauke. Jūs asmeniškai pažinojote Leniną. Jis sukūrė naujo tipo partiją. Jis pirmasis suprato, kad tiktai partija ir vadas išreiškia nacijos impulsą, ir panaikino Steigiamąjį susirinkimą. Bet Maksvelas fizikoje griaudamas Niutono mechaniką manė, kad patvirtina ją, taip ir Leninas, kurdamas didįjį dvidešimtojo amžiaus nacionalizmą, laikė save Internacionalo kūrėju. Paskui Stalinas mus daug ko išmokė. Kuriant socializmą vienoje šalyje, reikia likviduoti valstiečio laisvę sėti ir pardavinėti, ir Stalinas nepabūgo – sunaikino milijonus valstiečių. Mūsų Hitleris pamatė, – vokiškam nacionaliniam, socialistiniam judėjimui trukdo priešas – judaizmas. Ir jis nusprendė likviduoti milijonus žydų. Bet Hitleris ne tik mokinys, jis genijus! Jūsų partijos apsivalymą trisdešimt septintaisiais Stalinas įžvelgė mūsų apsivalyme nuo Remo – Hitleris taip pat nesudrebėjo... Jūs turite manimi patikėti. Aš kalbėjau, o jūs tylėjote, bet aš žinau, aš jums kaip chirurginis veidrodis.

Mostovskojus tarė:

– Veidrodis? Viskas, ką jūs pasakėte, – melas nuo pirmojo iki paskutiniojo žodžio. Man orumas neleidžia neigti jūsų purvinų, dvokiančių, provokuojančių pliurpalų. Veidrodis? Ką jūs, – visai apkiautote? Stalingradas jus privers atsipeikėti.

Lisas atsistojo, ir Mostovskojus, sutrikęs, apimtas entuziazmo, neapykantos, pamanė: „Dabar nušaus – ir baigta!“

Bet Lisas tarsį negirdėjo Mostovskojaus žodžių, pagarbiai ir žemai jam nusilenkė.

– Mokytojau, – pasakė jis, – jūs visada mokysite mus ir visad mokysitės iš mūsų. Mąstysime drauge.

Jo veidas buvo liūdnas ir rimtas, o akys linksmos.

Ir vėl nuodinga adata smigo į Michailo Sidorovičiaus širdį. Lisas žvilgtelėjo į laikrodį.

– Laikas nepraeina šiaip, be reikalo.

Jis paskambino, negarsiai tarė:

– Jeigu reikia, pasiimkite šį kūrinį. Mes greitai pasimatysime. *Gute nacht.*

Mostovskojus, pats nežinodamas, kodėl, paėmė popierius nuo stalo ir įsikišo į kišenę.

Jį išvedė iš valdybos pastato, jis įkvėpė šalto oro, – kokia maloni buvo ši drėgna naktis, sirenų kaukimas priešaušrio tamsoje po gestapininko kabineto, tylaus nacionalsocialistinio teoretiko balso.

Kai jį nuvedė prie izoliatoriaus, purvinu asfaltu pravažiavo lengvasis automobilis violetiniais žibintais. Mostovskojus suprato, kad Lisas važiuoja ilsėtis, ir Michailą Sidorovičių apėmė dar stipresnis liūdesys. Sargybinis įvedė jį į kamara, uždarė duris.

Jis atsisėdo ant gultų, pamanė: „Jeigu tikėčiau Dievą, manyčiau, kad šis bausis pašnekovas man siųstas kaip bausmė už mano abejones.“

Miegoti jis negalėjo, jau aušo nauja diena. Atsirėmęs nugara į sieną, sukaltą iš neobliuotų šiurkščių eglinių lentų, Michailas Sidorovičius ėmė skaitinėti Ikonikovo keverzones.

16

„DAUGELIS Žemėje gyvenančių žmonių nesivargina apibrėžti „gėrio“. Koks jis, gėris? Kam gėris? Kieno gėris? Ar apskritai yra gėris, taikomas visiems žmonėms, visoms gentims, visoms gyvenimo situacijoms? Arba mano gėris blogyje tau, mano tautos gėris blogyje tavo tautai? Ar amžinas, ar nekintantis gėris, ar vakarykštis gėris šiandien tampa nedorybe, o vakarykštis blogis šiandien yra gėris?

Ateina paskutinio teismo laikas, ir apie gėrį ir blogį susimąsto ne tik filosofai ir pamokslininkai, o visi žmonės, raštingi ir neraštingi.

Ar per tūkstantmečius žmonės nors kiek pasistūmėjo suvokdami gėrį? Ar ši sąvoka bendra visiems žmonėms, nėra helėno ir judėjo, kaip manė evangelijos apaštalai? Nėra klasių, nacijų, valstybių? O gal sąvoka dar platesnė, bendra ir gyvūnams, medžiams, samanoms, tokio erdvumo, kaip šią gerumo sąvoką suprato Buda ir jo mokiniai? Tas Buda, kuris, kad gėriu ir meile apgobtų gyvenimą, turėjo imti jį neigti.

Matau: keičiantis tūkstantmečiams žmonių moralinių filosofinių vadų gėrio suvokimas siaurėja.

Krikščioniški įsivaizdavimai, kuriuos nuo budistinės sampratos skiria penki amžiai, susiaurina gyvąjį pasaulį, kuriam taikytinas gėris. Ne visa, kas gyva, tik žmonės!

Pirmųjų krikščionių gėris, visų žmonių gėris buvo pakeistas gėriu tik krikščioniams, o greta gyveno gėris musulmonams, judėjų gėris.

Bet praėjo keletas amžių, ir krikščionių gėris suskilo į katalikų, protestantų, stačiatikių gėrį. Ir stačiatikių gėryje atsirado seno ir naujo tikėjimo gėris.

Ir greta gyvavo turtingųjų gėris ir vargšų gėris, greta egzistavo geltonųjų, juodųjų, baltųjų gėris.

Ir, vis smulkėdamas ir smulkėdamas, jau atsirado gėris sektos, rasės, klasės ribose, visi, kas liko už nubrėžtos linijos, jau nepatekdavo į gėrio ratą.

Ir žmonės pamatė, kad daug kraujo pralieta dėl šio mažo, negero gėrio, dėl šio gėrio kovos su viskuo, ką jis, mažasis gėris, laikė blogiu.

Ir kartais net tokio gėrio sąvoka tampa gyvenimo nelaime, didesniu blogiu nei blogis.

Toks gėris tuščias lukštas, iš kurio iškrito ir pasimetė šventas grūdėlis. Kas sugrąžins žmonėms pamestą grūdą?

Kas gi yra gėris? Buvo sakoma taip: gėris – tai ketinimas ir su ketinimu susijęs veiksmas, vedantis į žmonijos, šeimos, nacijos, valstybės, klasės, tikėjimo pergalę, jėgą.

Tie, kas kovoja dėl asmeninio gėrio, stengiasi suteikti jam visuotinio regimybę. Dėl to jie sako: mano gėris sutampa su visuotiniu gėriu, mano gėris būtinas ne tik man, jis būtinas visiems. Kurdamas asmeninį gėrį, aš tarnauju visuotiniam gėriui.

Taip gėris, praradęs visuotinumą, sektos, klasės, nacijos, valstybės gėris siekia suteikti sau melagingo visuotinio, kad pateisintų savo kovą su visu tuo, kas jam yra blogis.

Bet juk ir Erodas liejo kraują ne dėl blogio, o dėl savo gėrio. Į pasaulį atėjo nauja jėga ir grasino jam, jo šeimai, jo numylėtiniams ir draugams, jo karalystei, jo kariuomenei žūtimi.

Bet gimė ne blogis – gimė krikščionybė. Žmonija dar nebuvo girdejusi tokių žodžių: „Neteiskite, kad nebūtumėte teisiami. Koku teismu teisiate, tokiu ir patys būsite teisiami, ir koku saiku seikite, tokiu jums bus atseikėta... Mylėkite savo priešus, laiminkite tuos, kurie jus keikia, darykite gera tiems, kurie jūsų nekenčia, ir melskitės už savo

niekintojus. Tad visa, ko norite, kad jums darytų žmonės, ir jūs patys jiems darykite; nes tai yra Įstatymas ir pranašai.“

Ką žmonėms davė šis taikos ir meilės mokymas?

Ikonoklazmas Bizantijoje, inkvizicijos kankinimai, kova su eretikais Prancūzijoje, Italijoje, Flandrijoje, Vokietijoje, protestantizmo ir katalikybės kova, vienuolių ordinų klastos, Nikono ir Avakumo kova, daug amžių trukusi priespauda, kausčiusi mokslą ir laisvę, krikščionys, naikinantys Tasmanijos gyventojus pagonis, piktadariai, deginantys negrų kaimus Afrikoje. Visa tai suteikė daugiau kančių nei plėšikų ir niekšų piktadarybės, kai blogis buvo skleidžiamas dėl blogio.

Toks sukrečiantis ir protą deginantis paties žmogiškiausio žmonijos mokymo likimas, jis neišvengė bendros lemties ir taip pat suskilo į asmeninio, mažojo gėrio sluoksnius.

Gyvenimo žiaurumas pažadina gėrį didžioje širdyse, jos gražina gėrį gyvenimui, trokšdamos pakeisti gyvenimą pagal jose esančio gėrio pavidalą. Bet ne gyvenimo sluoksniai keičiasi pagal gėrio idėjos atvaizdą, o gėrio idėja, įklimpusi gyvenimo pelkėje, skaidosi, praranda savo visuotinumą, tarnauja dabartiniam gyvenimui, nekuria gyvenimo pagal gražųjį, tik bekūnį savo pavidalą.

Gyvenimo judėjimą žmogus visuomet suvokia kaip gėrio ir blogio kovą, bet tai netiesa. Žmonės, linkintys žmonijai gero, bejėgiai sumažinti gyvenimo blogį.

Reikia didelių idėjų, kad iškastum naują vagą, verstum akmenis, skaldytum uolas, iškirstum miškus, reikia svajonių apie visuotinį gėrį, kad gausūs vandenys tekėtų taikiai. Jeigu jūra galėtų mąstyti, kas kartą jos vandenyse kilus audrai atsirastų laimės idėja ir svajonė, ir kiekviena jūros banga, duždama į uolą, manytų, kad ji žūva dėl jūros vandenų gėrio, jai nešautų į galvą, kad ją sukėlė vėjo jėga, taip pat, kaip vėjo jėga sukėlė tūkstančius bangų, buvusių prieš ją, ir sukels tūkstančius tų, kurios bus po jos.

Daug knygų parašyta apie tai, kaip kovoti su blogiu, apie tai, kas yra blogis ir gėris.

Visa tai neginčijamai liūdna – ir štai dėl ko: ten, kur švinta gėrio aušra, kuri amžina ir niekada nebus nugalėta blogio, to blogio, kuris taip pat amžinas, bet niekada nenugalės gėrio, ten žūva kūdikiai ir senoliai, ir liejasi kraujas. Ne tik žmonės, bet ir Dievas bejėgis sumažinti gyvenimo blogį.

„Nuaidėjo aimanos šauksmas Ramoje, raudojimas ir graudus verksmas! Rachelė rauda savo vaikų, – ji nesileidžia paguodžiama, nes jų nebėra“¹, – ir jai, praradusiai savo vaikus, vis tiek, ką išminčiai laiko gėriu, o ką jie laiko blogiu.

O gal gyvenimas – blogis?

Mačiau nepalaužiamą visuotinio gėrio idėjos jėgą, gimusią mano šalyje. Pamačiau šią jėgą visuotinės kolektyvizacijos laikotarpiu, mačiau ją 1937 metais. Mačiau, kaip dėl idealo, tokio pat puikaus ir žmogiško kaip krikščionybės idealas, buvo naikinami žmonės. Mačiau kaimus, mirštančius iš bado, mačiau valstiečių vaikus, mirštančius Sibiro sniegynuose, mačiau ešelonus, vežančius į Sibirą šimtus ir tūkstančius vyrų ir moterų iš Maskvos, Leningrado, iš visų Rusijos miestų, žmones, paskelbtus didžios ir šviesios visuomeninio gėrio idėjos priešais. Ši idėja buvo puiki ir didi, ir ji negailestingai vienus žudė, kitiems subjaurojo gyvenimus, ji atplėšdavo žmonas nuo vyrų, vaikus nuo tėvų.

Dabar didis vokiškojo fašizmo siaubas iškilo virš pasaulio. Oras sklindinas pasmerktųjų šūksnių ir aimanų. Dangus pajuodo, saulė užgeso krematoriumų krosnių dūmuose.

Bet ir šie, ne tik visoje Visatoje, bet netgi žmogaus Žemėje, nematyti nusikaltimai daromi dėl gėrio.

Kažkada aš, gyvendamas šiaurės miškuose, įsivaizdavau, kad gėris ne žmoguje, ne grobuoniškame gyvūnų ir vabzdžių pasaulyje, o tyloje medžių karalijoje. Bet ne! Pamačiau miško judėjimą, jo klastingą kovą dėl žemės su žolėmis ir krūmynais. Milijardai skraidančių sėklų sudygusios žudo žolę, išnaikina draugiškus krūmus, milijonai nugalėjusių savaimė įsisėjančių ūglių stoja į mūšį vienas su kitu. Ir tik tie, kurie išgyvena, formuoja vientisą jauno, šviesamėgio miško dangą, sukuria tarpusavyje vienas kitam pagal jėgą prilygstančių sąjungą. Eglės ir bukai skursta prietemos katorgoje po šviesamėgio miško dangą.

Bet ateina laikas, kai šviesamėgiai sukriošta, ir iš po jų dangos į šviesą išsiveržia sunkiasvorės eglės, pribaugia alksnį ir beržą.

Taip miškas ir gyvena, kur amžinai visi kovoja prieš visus. Tik aklieji mąsto apie gėrį medžių ir žolių karalystėje. Nejaugi gyvenimas – blogis?

Gėris ne gamtoje, ne tikėjimo mokytojų ir pranašų pamoksluose, ne didžiųjų sociologų ir tautų vadų mokymuose, ne filosofų etikoje...

1 Jer 31, 15, vertė A. Rubšys.

Tai paprasti žmonės neša savo širdyse meilę tam, kas gyva, natūraliai ir nevalingai myli ir gailisi gyvybės, džiaugiasi židinio šiluma po darbo dienos ir neuždega laužų, nesukelia gaisrų aikštėse.

Ir štai, be grėsmingo didelio gėrio, egzistuoja gyvenimiškas, žmogiškas gėris. Tai senutės, išnešusios duonos kriauklelę belaisviui, gerumas, kareivio, pagirdžiusio iš gertuvės sužeistą priešą, tai jaunystės, pagailėjusios senatvės, gerumas, valstiečio, slepiančio šieninėje senuką žydą, gerumas. Tai gerumas tų sargybinių, kurie, keldami pavojų savo laisvei, perduoda belaisvių ir kalinių laiškus ne draugams pagal įsitikinimus, o motinoms ir žmonoms.

Tai privatus atskiro žmogaus gerumas paskiram žmogui, gerumas be liudytojų, mažytis, neapmąstytas. Jį galima pavadinti beprasmiu gerumu. Žmonių gerumas nesusijęs su religiniu ir visuomeniniu gerumu.

Bet susimąstysime ir pastebėsime: beprasmis, asmenišką, atsitiktinis gerumas amžinas. Jis taikomas viskam, kas gyva, netgi pelei, šakelei, kurią staiga sustojęs pataiso praėivis, kad jai būtų patogiau ir lengviau vėl priaugti prie kamieno.

Siaubingais laikais, kai vyksta beprotybės, vykdomos dėl valstybių ir nacijų, ir pasaulinio gėrio, laikais, kai žmonės nė nebepanašūs į žmones, tik blaškosi kaip medžių šakos ir kaip akmenys, traukiantys paskui save kitus akmenis, užpildo daubas ir griovius, šiais siaubo ir beprotybės laikais beprasmis, menkutis gerumas, tarsi radžio kruopelės išbarstytas gyvenime, niekur nedingo.

Atėjo į kaimą vokiečiai, baudėjai. Išvakarėse ant kelio buvo nušauti du vokiečių kareiviai. Iš vakaro suvarė moteris, paliepė pamiškėje rausti duobę. Pas vieną pagyvenusią moteriškę apsigyveno keletas kareivių. Jos vyrą iškvietė policininkas ir nusivedė į kontorą, pasirodė, ten suvarė dar dvidešimt valstiečių. Ji iki ryto nemiegojo – vokiečiai rūsyje po grindimis surado kraitelę su kiaušiniais ir stiklinaitę medaus, patys užsikūrė krosnį, kepė kiaušiniene, gėrė degtinę. Paskui tas, kuris vyresnis, grojo lūpine armonikele, kiti trypė kojomis, pritardami dainavo. Į šeimininkę jie nežiūrėjo, tarsi ji būtų ne žmogus, o katė. Iš ryto, kai išaušo, jie ėmė tikrinti automatus, vienas, tas, kur vyresnis, nerangiai trūktelėjo gaiduką ir iššovė sau į pilvą. Kilo riksmas, sumaištis. Vokiečiai šiaip taip sutvarstė sužeistąjį, paguldė į lovą. Tada visus juos iškvietė. Jie ženklais paliepė moteriai prižiūrėti sužeistąjį. Moteris mato, – jį lengvai būtų galima uždusinti: tai murma, tai užsimerkia, verkia, čepsi lūpomis. Paskui staiga atsimerkė ir visai aiškiai pasakė:

„Matka, vandens.“ „Ak, tu, nelabasis, – pasakė moteris, – pasmaugti tave reikėtų.“ Ir padavė jam vandens. O jis nustvėrė ją už rankos, rodo, pasodink mane, kraujas man alsuoti neleidžia. Ji kilstelėjo jį, jis rankomis jai už kaklo laikosi. O tada kaime šaudymai prasidėjo, moteris ėmė visa tirtėti.

Paskui ji pasakojo, kaip viskas buvo, ir niekas nesuprato, ir ji paaiškinti negalėjo.

Tai gerumas, dėl savo beprasmiškumo pasmerkta pasakėčioje apie atsiskyrelį, užantyje atšildžiusį gyvatę. Tai gerumas, pasigailintis vaikui įkandusio tarantulo. Beprotiškas, kenksmingas, aklas gerumas!

Žmonės su malonumu pasakėčiose ir pasakojimuose parenka tos žalos pavyzdžių, kurios padaro ir gali padaryti šis beprasmis gerumas. Nereikia jo vengti! Jo bijoti – tas pats, kaip bijoti gėlavandenės žuvytės, iš upės atsitiktinai nuplaukusios į sūrų vandenyną.

Žala, beprasmiškos gerumo kartais padaroma visuomenei, klasei, rasei, valstybei, nublanksta šviesoje, kurią skleidžia juo apdovanoti žmonės.

Jis, šis kvailas gerumas, ir yra žmogiškumas žmoguje, jis yra skiriamasis žmogaus bruožas, jis aukščiausias žmogaus dvasios pasiekimas. Gyvenimas nėra blogis, – sako jis.

Šis gerumas bežadis, beprasmis. Jis instinktyvus, jis aklas. Tą akimirką, kai krikščionybė įspraudė jį į bažnyčios tėvų mokymą, jis ėmė blėsti, grūdas virto lukštu. Jis stiprus, kol nebylus, nesąmoningas ir beprasmis, kol jis gyvoje žmogaus širdies tamsoje, kol netapo pamoklininkų ginklu ir preke, kol iš jo aukso rūdos nenukalta šventumo moneta. Jis paprastas kaip gyvenimas. Netgi Jėzaus mokymas atėmė iš jo jėgas, – jo jėga nebylioje žmogaus širdyje.

Bet, suabejojęs žmogaus gėriu, aš suabejojau ir gerumu. Sielvartauju dėl jo bejėgiškumo! Kokia iš jo nauda, jis neužkrečiamas.

Pamaniau – jis bejėgis, puikus ir bejėgis kaip rasa.

Kaip paversti jį jėga neišsekinus jo, neiššvaisčius, kaip jį išsekino ir iššvaistė bažnyčia. Gerumas stiprus, kol jis bejėgis! Vos tik žmogus nori paversti jį jėga, jis praranda savybes, blėsta, blunka, išnyksta.

Dabar aš matau tikrąją blogio jėgą. Danguje tuščia. Žemėje tik žmogus. Kuo užgesinti blogį? Gyvosios rasos lašais, žmogišku gerumu? Bet juk šios liepsnos neužgesinsi visų jūrų ir debesų vandenimis, neužgesinsi jos menka rasos, surinktos nuo evangelinių laikų iki geležinės šiandienos, saujele...

Taip, praradęs tikėjimą surasti gėrį Dieve, gamtoje, aš ėmiau nebetikėti ir gerumu.

Bet kuo labiau, kuo daugiau man atsivėrė fašizmo sutemos, tuo aiškiau mačiau, – žmogiškumas nesunaikinamai tebeegzistuoja žmonėse ant kruvino duobės krašto, prie įėjimo į dujų kamerą.

Aš užgrūdinau savo tikėjimą pragare. Mano tikėjimas kilo iš kremavimo krosnių ugnies, prasismelkė kiaurai dujų kamerų betoną. Aš pamačiau, kad ne žmogus bejėgis kovoje su blogiu, pamačiau, kad galintis blogis bejėgis kovoje su žmogumi. Beprasmiškos gerumo bejėgiškume slypi jo nemirtingumo paslaptis. Jis nenugalimas. Kuo jis kvailis, kuo beprasmiškesnis, kuo bejėgiškesnis, tuo jis didesnis. Blogis prieš jį bejėgis! Pranašai, tikėjimo mokytojai, reformatoriai, lyderiai, vadai bejėgiai prieš jį. Ji – akla ir nebyli meilė – žmogaus prasmė.

Žmonių istorija nebuvo gėrio, siekiančio nugalėti blogį, kova. Žmogaus istorija – tai didžiulio blogio, siekiančio sumalti žmogiškumo grūdėlį, kova. Bet jeigu ir dabar žmoguje nenužudytas žmogiškumas, tai blogis jau nepasieks pergalės.“

Baigęs skaityti Mostovskojus keletą minučių sėdėjo prisimerkęs.

Taip, tai parašė sukrėstas žmogus. Suluošintos dvasios katastrofa!

Išžižėlis pareiškė, kad dangus tuščias... Jis mato gyvenimą kaip visų karą prieš visus. O pabaigoje pagrojo senais būgneliais, senučių gerumu ir ruošiasi klizmos švirkštyne užgesinti pasaulinį gaisrą. Kaip visa tai niekinga!

Žvelgdamas į pilką vienutės sieną, Michailas Sidorovičius prisiminė gilų krėslą, pokalbį su Lisu, ir jį apėmė sunkus jausmas. Tai buvo ne proto liūdesys, – liūdėjo širdis, pasidarė sunku kvėpuoti. Matyt, jis be reikalo įtarė Ikonikovą. Šventpaikšio rašliava sukėlė panieką ne tik jam, bet ir jo bjauriam naktiniam pašnekovui. Jis vėl pagalvojo apie savo jausmą Černecovui ir apie panieką ir neapykantą, su kuria gestapininkas kalbėjo apie tokius žmones. Jį apėmęs miglotas liūdesys atrodė sunkesnis už fizines kančias.

17

SERIOŽA Šapošnikovas parodė į knygą, gulinčią ant plytos šalia daiktamaišio, ir pasakė:

– Skaitei?